

dr hab. Tomasz Aleksandrowicz
prof. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

Warszawa, 10.07.2023 r.

RECENZJA

dysertacji doktorskiej Pana mgra Marka Pardyaka *Oblicza terroryzmu oraz metody badań jego psychospołecznych i organizacyjnych uwarunkowań* przygotowanej pod kierownictwem naukowym Prof. dr hab. Mariana Cieślarczyka, Kraków 2023, ss. 482

Recenzja została przygotowana na podstawie uchwały Rady Dyscypliny Naukowej „Nauki o bezpieczeństwie” Wojskowej Akademii Technicznej im. Jarosława Dąbrowskiego Nr 36/RDN NoB/2023 z dnia 28 czerwca 2023 r. w sprawie wyznaczenia recenzentów w postępowaniu doktorskim mar. Marka Pardyaka.

Uwagi ogólne

Terroryzm należy do zjawisk wielopłaszczyznowych, dynamicznie zmieniających się i stanowiących trudny obszar badawczy. Niejako z definicji badania tego zjawiska noszą charakter interdyscyplinarne, a mówiąc precyzyjnie – zjawisko to można i należy badać z perspektywy m.in. politologicznej,

socjologicznej, psychologicznej etc. Wybierając temat recenzowanej dysertacji Doktorant stanął przed trudnym zadaniem już choćby wobec mnogości publikacji naukowych i wypracowanych teorii, co nieuchronnie zmusiło go do dokonywania autorskich wyborów. Recenzent nie zamierza kwestionować rezultatów tego wyboru, gdyż jego dokonanie jest dobrym prawem Doktoranta szczególnie, iż Doktorant podaje jego kryteria i zasady.

Sytuacja problemowa została przedstawiona bardzo obszernie i szczegółowo. Uznać należy, że wybór przez Doktoranta tematu dysertacji i charakterystykę sytuacji problemowej zasługuje na ocenę pozytywną, tym bardziej, iż stanowi ona wypełnienie luki w polskim piśmiennictwie naukowym; jest to zatem praca o dużych walorach poznawczych.

Recenzowana dysertacja bez wątpliwości mieści się w ramach dyscypliny nauki o bezpieczeństwie.

Ocena metodologiczna

Metodyka zastosowana w badaniach, których efektem jest recenzowana dysertacja nie budzi zasadniczych zastrzeżeń.

Jako przedmiot badań Doktorant wskazał „zjawisko terroryzmu i jego uwarunkowania, oraz stosowane dotychczas w tym obszarze perspektywy badawcze. Nacisk położony został na aspekty „poza- militarne” (polityczne, kulturowe, psychologiczne oraz socjologiczne)” (s. 22). Zdziwienie może budzić określenie „poza – militarne”, można domniemywać, iż Doktorantowi chodziło o pozostawienie poza przedmiotem badań kwestii modus operandi sprawców zamachów terrorystycznych, trudno jednak uznać, by kwestia ta nosiła charakter militarny; w zrozumieniu intencji Doktoranta pomaga wyliczenie aspektów zaprezentowane w nawiasie.

Cele przeprowadzonych badań Doktorant podzielił na poznawcze i użyteczne (s. 22 – 23). W pierwszej grupie wymieniono wskazanie historycznych źródeł badań nad terroryzmem, zestawienie najpopularniejszych definicji terroryzmu oraz dyskusja dotycząca konsekwencji jakie powoduje ich liczebność oraz zróżnicowanie, określenie rożnic i podobieństw występujących pomiędzy terroryzmem a terminami pokrewnymi (fanatyzm, fundamentalizm, brutalny ekstremizm, przestępstwa kryminalne), dokonanie przeglądu przyczyn terroryzmu wraz z korespondującymi teoriami, Identyfikacja psychospołecznych determinantów terroryzmu, zestawienie różnych szkół badania terroryzmu metodami teoretycznymi, określenie ograniczeń przyjętych podejść teoretycznych do badania terroryzmu, opisanie teorii pochodzących spoza obszaru dotychczasowych badań nad terroryzmem, które mogą zostać wykorzystane do uzupełniania luk badawczych, dokonanie przeglądu różnych metod empirycznego badania zjawiska terroryzmu, wskazanie miejsca etyki we współczesnych badaniach nad terroryzmem. Doktorantowi można w tym miejscu wytknąć popełnienie bardzo często popełnianego błędu, a mianowicie użycie sformułowania „przestępstwa kryminalne” – *crimen* oznacza po łacinie przestępstwo, sformułowanie to oznacza zatem „przestępstwo przestępcze”.

Wśród celów użytecznych Doktorant wymienia sformułowanie kierunków dalszych badań nad terroryzmem, zaprojektowanie empirycznego eksperymentu analizującego kamienie milowe procesu radykalizacji w brutalny ekstremizm, weryfikację proponowanego scenariusza z uznanymi ekspertami, budowa narzędzia analizy zjawiska terroryzmu – Zintegrowanej Analizy Atrybutywnej, określenie ograniczeń projektowanego eksperymentu oraz narzędzi i wskazanie możliwych kierunków ich doskonalenia. Uwagę zwraca cel mówiący o weryfikacji proponowanego scenariusza, rodzi się bowiem wątpliwość czy weryfikacja rezultatów badań może być ich celem; należałoby raczej uznać, iż jest to jeden z etapów procesu badawczego.

Ogólny problem badawczy sformułowano w postaci pytania „Jaki jest stan wiedzy teoretycznej i empirycznej dotyczącej zjawiska terroryzmu na świecie, jakie są silne i słabe strony dotychczas stosowanych metod badawczych, oraz jakim sposobami można je doskonalić?” (s. 23). Został on skonkretyzowany w postaci szczegółowych problemów badawczych (s. 23 – 24). Zostały one sformułowane jasno i nie wywołują wątpliwości.

Doktorant sformułował trzy hipotezy badawcze: „1. Współcześnie istnieje na świecie tak duża ilość i różnorodność teorii dotyczących zjawiska terroryzmu i jego definicji, że może to utrudniać konceptualizację i prowadzenie badań empirycznych, oraz wykorzystywanie tej wiedzy w procesie dydaktycznym i w praktyce przeciwdziałania terroryzmowi; 2. Wśród badaczy problemów terroryzmu odczuwany jest deficyt opracowań syntetyzujących dotychczasowy dorobek teoretyczny pochodzący z różnych dyscyplin naukowych a dotyczący zjawiska terroryzmu. Utrudnia to przygotowanie badań empirycznych o charakterze inter-, multi- i transdyscyplinarnym, 3. Istnieje potrzeba i możliwość opracowania metody, technik i narzędzi, zwiększających zakres stosowania i skuteczność realizacji badań empirycznych w odniesieniu do zjawiska terroryzmu”. (s. 24). Również i ten element nie budzi zastrzeżeń.

Kwestię wykorzystanych w trakcie badań metod, technik i narzędzi badawczych Doktorant omówił bardzo szczegółowo i obszernie (s. 24 – 28). Odnosnie wskazanych przez Doktoranta ograniczeń badawczych (s. 28) zasadne wydaje się być pytanie o przyjęte przez Doktoranta kryteria, np. dlaczego pomija kwestie związane z terroryzmem ekologicznym czy cyberterroryzmem.

Z uznaniem należy podkreślić poddanie wypracowanej w toku badań koncepcji Doktoranta ocenie przez szereg badaczy o światowej renomie oraz wykorzystanie

doświadczeń wyniesionych z udziału w międzynarodowych programach szkoleniowych.

Reasumując ten wątek stwierdzić należy, iż – uwzględniając sformułowane powyżej uwagi krytyczne – podstawowe założenia metodologiczne recenzowanej pracy zasługują, zdaniem recenzenta, na ocenę pozytywną.

Ocena merytoryczna

Recenzowana dysertacja liczy ogółem 482 strony i jest podzielona na *Wstęp*, rozdział metodologiczny, osiem rozdziałów merytorycznych, *Wnioski i analizę przyszłych zagrożeń*, *Zakończenie*, bibliografię, aneks zawierający spis wydarzeń naukowych odbywających się w Polsce i zagranicą, wykaz ekspertów konsultujących zagadnienia poruszane w dysertacji, noty biograficzne ekspertów, wykaz programów szkoleniowych i eksperckich zrealizowanych w związku z prowadzonymi badaniami oraz wykaz skrótów, spis tabel i rysunków, streszczenia i podziękowania.

W rozdziale pierwszym Doktorant przedstawił – bardzo obszernie – podstawowe założenia metodologiczne badań, których rezultatem jest recenzowana dysertacja. Uwagi recenzenta dotyczące kwestii metodologicznych przedstawione zostały powyżej.

Rozdział drugi – *Terroryzm w ujęciu historyczno-definicyjnym* – poświęcony został zaprezentowaniu etapów rozwoju terroryzmu od form wczesnych aż do czasów obecnych, ze wskazaniem grup brutalnego ekstremizmu występujących w różnych regionach geograficznych i czasookresach oraz zaprezentowano debatę na temat definicji terroryzmu, a także sformułowano także autorską definicję terroryzmu.

Rozdział trzeci – *Przyczyny terroryzmu* – zawiera próbę identyfikację przyczyn terroryzmu

W rozdziale czwartym – *Psychospołeczne uwarunkowania terroryzmu* – zaprezentowano rezultaty dokonanej przez Doktoranta analizy psychospołecznych determinantów brutalnego ekstremizmu.

Rozdział piąty – *Teoretyczne metody badań nad terroryzmem* – zawiera krytyczną analizę metodologii wykorzystywanych w badaniach brutalnego ekstremizmu, zaś rozdział szósty – *Empiryczne metody badań nad terroryzmem* – poświęcono krytycznej analizie metod empirycznych.

Rozdział siódmy – *Eksperyment „360 stopni”* – zawiera szczegółowe omówienie założeń tytułowego eksperymentu oraz opinie ekspertów dotyczące tego eksperymentu.

W rozdziale ósmym – *Zintegrowana analiza atrybucyjna – autorskie narzędzia badania radykalizacji* – zaprezentowano autorską koncepcję narzędzia badawczego służącego do określania poziomu radykalizacji w badaniach empirycznych.

Rozdział dziewiąty – *Mity na temat terroryzmu i kierunki dalszych badań* – Doktorant przedstawił wnioski w dwóch wymiarach: adresowany szczególnie do środowisku akademickich oraz służb bezpieczeństwa który obejmuje propozycję kierunków dalszych badań nad radykalizacją w brutalny ekstremizm oraz kierowany do organizacji społecznych, edukacyjnych oraz mediów przedstawiający listę „zdemistyfikowanych” – zdaniem Doktoranta – popularnych przekonań nt. terroryzmu.

W części zatytułowanej *Wnioski końcowe oraz zagrożenie przyszłości* – Doktorant zaprezentował krótką ogólną prognozę rozwoju zagrożeń opracowaną na podstawie wyników swoich badań.

W *Zakończeniu* Doktorant dokonał podsumowania wyników badań, wskazując na osiągnięcie celów badawczych, rozwiązanie problemów i weryfikację postawionych hipotez.

Recenzowana dysertacja od strony merytorycznej bez wątplenia zasługuje na ocenę pozytywną. Wypełnia ona bowiem istniejącą w polskim piśmiennictwie naukowym i już choćby dlatego ma znaczną wartość poznawczą. Podkreślenia wymaga także fakt opracowania przez Doktoranta autorskiego narzędzia badawczego oraz zapowiedź kontynuacji pracy naukowej nad jego praktyczną weryfikacją i doskonaleniem.

Układ pracy jest logiczny i czytelny. Każdy rozdział kończy się podsumowaniem, które sytuuje dalsze rozważania Doktoranta w określonym kontekście, zaś wewnętrzny podział rozdziałów ułatwia lekturę. Język pracy jest jasny i zrozumiały. Równocześnie należy podkreślić, iż Doktorant posługuje się językiem adekwatnym dla rozprawy naukowej.

Analiza recenzowanej dysertacji pozwala także na sformułowanie kilku uwag krytycznych.

Po pierwsze Doktorant na s. 9 stwierdza, że „Terroryzm traktowany jest czasami jako taktyka operacyjna, tania i efektywna metoda osiągnięcia założonych celów (najczęściej politycznych)”. Budzi to sprzeciw recenzenta, bowiem terroryzm z definicji jest działaniem politycznym i jest politycznie motywowany. Przywołując przykłady kilku organizacji Doktorant uzasadnia swój sąd

stwierdzeniem, iż „albo nie posiadają klarownych celów ideologicznych i politycznych, albo są one absolutnie nierealne do spełnienia i należałoby je traktować raczej jako medialną maskę prawdziwych motywacji.” (ibidem). Są to cechy tzw. nowego terroryzmu, którą to koncepcję sformułowano jeszcze pod koniec XX wieku,¹ w ramach której podkreśla się m.in., że cele stawiane sobie przez tego typu organizacje terrorystyczne są w praktyce nienegocjowalne. Terroryzm jest zawsze zjawiskiem politycznym i jest to cecha, która wyróżnia go spośród innych kategorii przestępczości.

Po drugie, kwestia *global war on terror* od samego początku budziła wątpliwości i kontrowersje. Reakcja Stanów Zjednoczonych na zamach 11 września 2001 r. oznaczała zastosowanie militarnej płaszczyzny zwalczania terroryzmu. Miało to jednak swoje uzasadnienie, bowiem rezolucje RB 1368, 1373 i 1378 z 2001 r., przyjęte po zamachach terrorystycznych 11 września 2001 r., stwierdzają jednoznacznie, że:

- zamach terrorystyczny może zostać uznany za zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa;
- zamach taki stanowi napaść zbrojna w rozumieniu art. 51 Karty NZ i jako taki stanowi podstawę do podjęcia przez zaatakowane państwo działań militarnych w trybie samoobrony;
- reakcja państwa działającego w trybie art. 51 może być skierowana bezpośrednio przeciwko podmiotowi niepaństwowemu (organizacji terrorystycznej), lecz także pośrednio przeciwko państwu, na terytorium którego mieszczą się ośrodki kierownicze organizacji, które udziela im

¹ Zob.: W.Guteridge (ed) *The New Terrorism* London, Mansell 1986, passim; A.Guelke *The Age of Terrorism* London, Indigo 1998, W.Laqueur *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction* Oxford University Press 1999, B.Hoffman et al *Countering the New Terrorism* RAND Corp., Project Airforce, California 1999, M.Crenshaw *The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century* Political Psychology 2000, No 21(2), P.Wilkinson *Observations on the New Terrorism. Memorandum from prof. Paul Wilkinson. Select Committee on Foreign Affairs, 10th Report, HC, June 2003.* (<http://www.st-andrews.ac.uk/intrel/research/cstpv/pdf/Foreign%20Affairs%20Commission.pdf>).

schronienia, lub choćby toleruje ich działalność nawet wówczas, gdy nie sprawuje ono nad terrorystami efektywnej kontroli.

Należy w tym kontekście dodać, iż dzień po zamachach na World Trade Center i Pentagon, 12 września 2001 r. Rada Północnoatlantycka oświadczyła, że ten atak terrorystyczny, jako atak na Stany Zjednoczone, zostaje uznany za atak na wszystkie państwa Sojuszu. Tym samym uznano zatem, iż użyte w charakterze *casus foederis* określenie „napaść zbrojna” obejmuje swoim zasięgiem także zamach terrorystyczny. W praktyce oznaczało to możliwość reakcji militarnej, a nie tylko podjęcia działań o charakterze ścigania karnego.

Po trzecie, niedosyt budzą rozważania Doktoranta dotyczące kwestii zdefiniowania terroryzmu i aktu terrorystycznego (s. 38 i nast.). Wydaje się, że Doktorant zastosował jednakowe podejście do definiowania terroryzmu jako zjawiska i definiowania zamachu terrorystycznego jako czynu. Przywołując różne stanowiska i dokumenty Doktorant pominął definicje normatywne, zawarte przede wszystkim w konwencjach sektorowych Organizacji Narodów Zjednoczonych, a zwłaszcza w Międzynarodowej Konwencji o zwalczaniu finansowania terroryzmu. Definicje zjawiska terroryzmu noszą charakter doktrynalny, lecz definicje aktu terrorystycznego – normatywny. Niekwestionowanym znamieniem czynu (przestępstwa) o charakterze terrorystycznym jest *dolus directus coloratus* (zamiar bezpośredni o szczególnym zabarwieniu) i ta formuła obecna jest w niemal wszystkich definicjach normatywnych zarówno na poziomie prawnomiędzynarodowym, jak i krajowym. Oznacza to, że czyn o takim samym *modus operandi* może być inaczej kwalifikowany (jako przestępstwo o charakterze terrorystycznym albo przestępstwo pospolite) w zależności od istnienia owego szczególnego zabarwienia. Na marginesie wato zwrócić uwagę, iż definicje te odwołują się nie tylko do samej przemocy, ale i groźby użycia przemocy czy przekazywania

informacji o takiej groźbie, o której sprawca wie, że są fałszywe. Wątpliwości budzi też autorska definicja terroryzmu (s. 63), bowiem co oznacza sformułowanie „... innych ‘podmiotów’ ...”? Jakich? Cudzysłów sugeruje, że chodzi o quasi-podmioty, jeśli tak, to jakie? Ponadto warto też zauważyć, że „grupa” to nie jest to samo co „grupa zorganizowana”.

Po trzecie wreszcie poważne wątpliwości rodzi analiza treści podrozdziału 9.1. *Demistyfikacja popularnych przekonań na temat terroryzmu*. Zawiera on 40 tez, które – zdaniem Doktoranta – stanowią najbardziej popularne mity, które „powszechnie funkcjonują w przestrzeni medialnej, publicystycznej a nierzadko również akademickiej” (s.357). Zdaniem recenzenta, brak nawet krótkiego komentarza do każdej z tych tez („mitów”) wywołuje wrażenie chaosu i prowadzi do nieporozumień. Chaos wynika z faktu, iż nastąpiło tu swoiste „materii pomieszanie”, bowiem część z tych tez wcale nie jest mitami, część jest co najmniej ryzykowna i stąd konieczny wydaje się być komentarz odautorski, a część w sposób oczywisty nieprawdziwa. Recenzent zdecydował się na trzy przykłady.

„2. Terroryzm jest związany z konkretną ideologią, a motywy terrorystów zwykle połączone są z aktywnością religijną lub polityczną” (s. 357). To nie jest mit, brak owej ideologii powoduje, że nie można danego działania traktować w kategoriach terroryzmu. Oczywiście w przypadku każdej organizacji (sprawcy) jest to inna ideologia. Niejednokrotnie organizacje terrorystyczne stanowią zbrojne ramię partii politycznej (np. PIRA) czy państwa (Hezbollah).

„10. Terroryzm zasadniczo różni się od działalności przestępczej” (s. 358). To nie jest mit, jest rzeczą oczywistą, że się różni – celami działania, motywacją, wspomnianym już *dolus directus coloratus*. Jak stwierdził Brian Jenkins: *terroryzm przeznaczony jest dla tych, którzy patrzą, a nie dla tych, którzy stali się*

jego ofiarami. Terroryzm jest teatrem (...), przemocą dla efektu, ale nie dla wyniku: rzeczywistej ofiary. W rzeczywistości ofiara może być zupełnie nie związana z celem działania terrorystów.²

„18. Terroryzm jest fundamentalnie zły” (s. 358). Doktorant uważa to za mit i uznaje, że jest też dobry terroryzm? Komentarz do tej tezy można zapożyczyć z literatury przedmiotu. Tak np. prof. Cheriff M. Bassiouni stwierdzał, że kto dla jednych jest terrorystą, dla innych jest bohaterem.³ Wtórował mu inny znany badacz terroryzmu, prof. Brian Jenkins: *to co nazywa się terroryzmem, wydaje się więc zależeć od punktu widzenia. Użycie tego terminu implikuje osąd moralny i jeśli jedna strona może z powodzeniem przypisać swoim przeciwnikom etykietę terrorystów, oznacza to, że pośrednio narzuciła innym swój osąd moralny.⁴ Co ciekawe, cel działania miał usprawiedliwiać metody, wedle starej zasady głoszącej, iż cel uświęca środki; głosiicielem tej tezy był człowiek, który o terroryzmie wiedział sporo, a mianowicie Jasir Arafat, wedle którego *różnica między rewolucjonistą a terrorystą sprowadza się do tego, o co każdy z nich walczy. Ktokolwiek broni słusznej sprawy, walczy o wolność i wyzwolenie swego kraju od najeźdźców, osadników i kolonialistów, nie może być nazwany terrorystą.⁵**

Reasumując ten wątek: w ocenie recenzenta dysertacja zyskałaby na pominięciu tego podrozdziału, natomiast jego pozostawienie wymaga krótkiego komentarza do każdej z tez.

² Brian M. Jenkins. *International Terrorism. A New Mode of Conflict*. California Seminar on Arms Control and Foreign Policy, Los Angeles 1975, s. 1.

³ M. Cheriff Bassiouni. *International Terrorism and Political Crimes*. Springfield 1975, s. 485

⁴ Brian M. Jenkins. *The Study of Terrorism: Definitional Problems*. RAND Corporation, Santa Monica 1980, s. 10

⁵ Jasir Arafat. *Przemówienie na forum Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych*. Cyt. za: Walter Laqueur (red.) *The Israeli – Arab Leader: A Documentary History of the Middle East Conflict*. New York 1976, s. 510

Recenzent wszelako podkreśla, że sformułowane powyżej uwagi krytyczne nie zmieniają ogólnej pozytywnej oceny recenzowanej dysertacji. Jednakże wskazane uchybienia nie pozwalają recenzentowi na wnioskowanie o wyróżnienie dysertacji. Recenzent pozwala sobie w związku z tym zasugerować, by Doktorant – po analizie zgłoszonych wątpliwości i uwag krytycznych – podjął działania na rzecz jej publikacji w postaci monografii naukowej.

Konkluzje

Reasumując stwierdzam, że Doktorant w recenzowanej dysertacji zaprezentował swoją ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Równocześnie stwierdzam, że przedmiotem recenzowanej dysertacji doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej, a tym samym recenzowana dysertacja spełnia kryteria określone w art. 187 ust. 1 i 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. 2022 poz. 574.

W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Doktoranta, Pana mgra Marka Pardyaka, do obrony pracy doktorskiej i nadanie mu stopnia naukowego doktora w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie.

Ter A. Jllly